

RANA NELEKTORISANA VERZIJA

Distribucija: opšta
30. septembar 2019.

Samo na arapskom, kineskom,
engleskom, francuskom, ruskom i
španskom jeziku

Zaključna zapažanja o kombinovanom petom i šestom izvještaju Bosne i Hercegovine*

I Uvod

1. Komitet je razmatrpio kombinovani peti i šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine (CRC/C/BIH/5-6) na svom 2404. i 2405. sastanku (CRC/C/SR.2404 and 2405), održanom 10. i 11. septembra 2019. godine te je usvojio ova zaključna zapažanja na svom 2430 sastanku, održanom 27. septembra 2019. godine.

2. Komitet pozdravlja podnošenje kombinovanog petog i šestog periodičnog izvještaja države potpisnice i pisanih odgovora na listu pitanja (CRC/C/BIH/Q 5-6/Add.1), koji je omogućio bolje razumijevanje stanja dječijih prava u državi potpisnici. Komitet izražava zahvalnost zbog konstruktivnog dijaloga koji je održao sa multi.resornom delegacijom države potpisnice.

II Mjere za realizaciju preporuka i napredak koji je postigla država potpisnica

3. Komitet pozdravlja napredak koji je država potpisnica postigla u raznim oblastima, uključujući ratifikaciju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na postupak rješavanja predstavki 2018. godine i Konvenciju Vijeća Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija) 2012. godine. Komitet s pohvalama konstatuje zakonodavne, institucionalne i političke mjere koje su usvojene za provođenje Konvencije, posebno izmjene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije iz 2016. godine i usvajanje Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine (2015-2018) 2015. godine.

III Glavna razmatrana pitanja i preporuke

4. Komitet podsjeća državu potpisnicu na nedjeljivost i međusobnu povezanost prava sadržanih u Konvenciji i naglašava važnost svih preporuka sadržanih u ovim zaključnim zapažanjima. Komitet bi želio da skrenu pažnju države potpisnice na preporuke koje se odnose na sledeća područja u vezi s kojima se moraju preduzeti hitne mjere: koordinacija (tačka 10.); najbolji interes djeteta (tačka 20.); zlostavljanje i zanemarivanje (tačka 26.); životni standard (stav 39.); obrazovanje, uključujući stručno osposobljavanje i usmjeravanje (stav 41.); djeca koja traže azil i djeca izbjeglice i migranti (tačka 44.).

5. Komitet preporučuje da država potpisnica osigura realizaciju prava djece u skladu s Konvencijom i Fakultativnim protokolom o sudjelovanju djece u oružanim sukobima i Fakultativnim protokolom o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječjoj pornografiji tokom cijelog procesa provođenja Agende 2030 za održivi razvoj. Također poziva državu potpisnicu da osigura sadržajno sudjelovanje djece u osmišljavanju i provođenju politika i programa usmjerenih na postizanje svih 17 ciljeva održivog razvoja što se tiče djece.

* Komitet ga je usvojio na osamdeset i drugom zasjedanju (od 9. do 27. septembra 2019.).

A. Opšte mjere provedbe konvencije (čl. 4, 42 i 44 (6))

Prethodne preporuke Komiteta

6. Komitet preporučuje da država potpisnica preduzme sve potrebne mjere da bi realizovala njegove prethodne preporuke (CRC/C/BIH/CO/2-4), a koje do sada nisu bile realizovane ili su bile nedovoljno realizovane, a posebno one koje se odnose na prava djeteta i poslovni sektor (tačka 28. zaključnih zapažanja), zabranu diskriminacije (tačka 30.), poštivanje stavova djeteta (tačka 34.), usvajanje (tačka 51), ekonomsko iskorištavanje i djeca na ulici (tačka 71.) i pravosuđe za maloljetnike (tačka 77).

Zakonodavstvo

7. Komitet podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja (CRC/C/BIH/CO /2-4, tačka 10) i preporučuje da država potpisnica donese sveobuhvatan zakon o dječjim pravima, koji bi u potpunosti uključio principe i odredbe Konvencije i njenih Fakultativnih protokola i dao jasne smjernice za njihovu dosljednu i neposrednu primjenu na nacionalnom, entitetskom i kantonalnom nivou i u Brčko Dristiktu.

Sveobuhvatna politika i strategija

8. Konstatujući informaciju koju je dostavila država potpisnica da je Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine (2015-2018) produžen na 2019. godinu, a da će novi akcioni plan biti usvojen za period 2020-2023, Komitet preporučuje da država potpisnica za novi akcioni plan obezbijedi dovoljno ljudskih, tehničkih i finansijskih sredstava na dosljedan način na cijeloj teritoriji države potpisnice uz puno sudjelovanje djece i organizacija civilnog društva. Takođe preporučuje da država potpisnica uspostavi mehanizam za redovno praćenje njegove realizacije.

Koordinacija

9. Komitet prima na znanje napore koje je uložila država potpisnica, uključujući i Grupu za promociju i zaštitu dječjih prava koju je osnovalo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglica Bosne i Hercegovine i obnavljanje mandata Vijeća za djecu 2012. godine. Međutim, zabrinut je zbog koordinacije provođenja Konvencije na nacionalnom, entitetskom i kantonalnom nivou i u Brčko Dristiktu.
10. Komitet poziva državu potpisnicu da Grupi za promociju i zaštitu prava djeteta obezbijedi dovoljno ovlaštenja i resursa za jačanje koordinacione uloga Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine u svim aktivnostima vezanim za provođenje Konvencije na međusektorskom, nacionalnom, entitetskom i kantonalnom nivou i u Brčko Dristiktu.

Raspodjela resursa

11. Pozivajući se na svoj opšti komentar br. 19 (2016) o javnom finansiranju ostvarivanja dječjih prava, Komitet podsjeća na svoje prethodne preporuke (CRC/BIH/CO/ 2-4, tačka 16.) i dalje preporučuje državi potpisnici da:
 - (a) uspostavi mehanizme za praćenje i evaluaciju, uključujući posebne pokazatelje i sistem praćenja adekvatnosti, efikasnosti i pravičnosti dodjeljivanja sredstava za provedbu Konvencije;

- (b) osigura da se izdvoji dovoljno finansijskih sredstava za programsko budžetiranje koje uključuje pristup zasnovan na rezultatima i pravima djeteta i reguliše pravično finansiranje za djecu kroz budžete na nacionalnom, entitetskom i kantonalnom nivou i u Brčko Dristiktu.

Prikupljanje podataka

12. Iako pozdravlja popis stanovništva koji je izvršen u oktobru 2013. godine, Komitet ostaje zabrinut zbog fragmentiranog pristupa prikupljanju podataka, koji ne obuhvataju sva područja Konvencije, kao i metodoloških razlika među resorima u državi potpisnici. Pozivajući se na svoj opšti komentar br. 5 (2003) o opštim mjerama za provedbu Konvencije, Komitet preporučuje državi potpisnici da:

- (a) hitno poboljša svoj koherentan sistem prikupljanja podataka u svim administrativnim jedinicama razdijeljene prema starosti, polu, invalidnosti, geografskom položaju, etničkoj pripadnosti, migracionog i socio-ekonomskog statusa, osiguravajući da on pokriva sva područja Konvencije kako bi omogućio analizu stanja sve djece, posebno one u situaciji ranjivosti, uključujući romsku djecu;
- (b) osigura da se podaci i pokazatelji dijele među zainteresovanim ministarstvima i organima na nacionalnom, entitetskom i kantonalnom nivou i u Brčko Dristiktu i da se koriste za formulisanje, praćenje i evaluaciju politika, programa i projekata za efikasna primjenu Konvencije;
- (c) ojačaju svoju tehničku saradnju sa, između ostalog, i UNICEF-om i regionalnim mehanizmima.

Nezavisno nadgledanje

13. Podsjećajući na svoju prethodnu preporuku (CRC/BIH /CO/2-4, tačka 20.), Komitet preporučuje državi potpisnici da:

- (a) ubrza usvajanje Nacrta zakona o Instituciji ombudsmena za ljudska prava kako bi poboljšala njegovu nezavisnost i efikasnost;
- (b) osigura da Odjeljenje za zaštitu dječjih prava Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine i Ombudsmen za djecu u Republike Srpske obezbijede adekvatni kadrovski, tehnički i finansijski resursi za efikasan rad;
- (c) osigura adekvatno postupanje po preporukama koje izdaju ovi mehanizmi za zaštitu prava djeteta.

Informisanje i podizanje svijesti

14. Komitet preporučuje državi potpisnici da:

- (a) pojača napore na osiguravanju sistematskog informisanja s ciljem širenja svijesti o pravima djeteta, naročito pravima djece u nepovoljnom ili ranjivom položaju, među djecom, njihovim roditeljima i porodicama i profesionalnim grupama koje rade sa djecom i za njih;
- (b) nastavi da podstiče medije u programima koji šire svijest o pravima djeteta na način prilagođen djeci i uključivanje djece u izradu programa.

Saradnja sa civilnim društvom

15. Iako konstatuje informaciju države potpisnice o inicijativi da entitetske i kantonalne vlade uvedu niže poreske stope za civilno društvo, Komitet preporučuje da država potpisnica obezbijedi odgovarajuću podršku za usluge koje pružaju organizacije civilnog društva u vezi sa promocijom i zaštitom prava djeteta i da osigura efikasno funkcionisanje Savjetodavnog tijela Vijeća ministara Bosne i Hercegovine za saradnju sa nevladinim organizacijama.

Dječija prava i poslovni sektor

16. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 16 (2013.) o uticaju poslovnog sektora na prava djeteta i Vodećim principima o poslovanju i ljudskim pravima (A/HRC/17/31, aneks), Komitet podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 28.) i preporučuje državi potpisnici da:

- (a) uspostavi jasan regulatorni okvir za poslovni sektor u državi potpisnici kako bi se osiguralo da aktivnosti tog sektora ne utiču negativno na ljudska prava i ne ugrožavaju ekološke i druge standarde, naročito one koji se odnose na dječija prava;
- (b) uspostavi mehanizme za praćenje implementacije ovih standarda i osigura odgovarajuće sankcije i pravne lijekove za djecu koja su žrtve takvih zloupotreba;
- (c) od kompanija zahtijeva provođenje procjena, konsultacija i potpuno objelodanjivanje u javnosti uticaja njihovih poslovnih aktivnosti i planova na dječija prava u smislu zaštite životne sredine i zdravlja.

B. Definicija djeteta (član 1.)

Minimalna starost za stupanje u brak

17. Komitet preporučuje državi potpisnici da izmijeni porodične zakone entiteta i distrikta da bi se uklonili svi izuzeci koji omogućavaju brak za osobe mlađe od 18 godina.

C. Opšti principi (članovi 2, 3, 6. i 12.)

Zabrana diskriminacije

18. Premda pozdravlja usvajanje izmijenjenog Zakona o zabrani diskriminacije (2016), imajući u vidu podcilj održivog razvoja 10.3, Komitet podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 30.) i preporučuje državi potpisnici da:

- (a) nastavi sa naporima na efikasnoj primjeni Zakona na svim nivoima, što uključuje informisanje o Zakonu i o tome gdje djeca mogu prijaviti diskriminaciju i usklađivanje propisa na svim nivoima u državi potpisnici, u skladu sa Zakonom;

- (b) riješi negativan uticaj stereotipa i diskriminatornih stavova o dječijim pravima i vodi računa da su mediji senzibilizirani prema takvom stigmatiziranju djece, a posebno djece u nepovoljnim situacijama, uključujući i podsticanje medija na usvajanje kodeksa ponašanja.

Najbolji interes djeteta

19. Premda pozdravlja promociju Smjernica za utvrđivanje najboljeg interesa djeteta u svim oblastima, Komitet izražava zabrinutost da se princip najboljeg interesa djeteta ne primjenjuje u praksi na svim nivoima u državi potpisnici.
20. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 14 (2013.) o pravu djeteta da razmatranje njegovog najboljeg interesa bude primarno, Komitet poziva državu potpisnicu da:
- (a) distribuiše Smjernice za utvrđivanje najboljeg interesa djeteta svim relevantnim profesionalcima koji donose takve odluke;
- (b) usigura da se principi najboljeg interesa djeteta na odgovarajući način uključe i dosljedno tumače u svim zakonodavnim, upravnim i sudskim postupcima i odlukama, kao i u svim politikama, programima i projektima na nivou države, entiteta, Distrikta i kantona, naročito u odnosu na djecu lišenu porodičnog okruženja.

Poštivanje mišljenja djeteta

21. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 12 (2009.) o pravu djeteta da bude saslušano, Komitet podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja (CRC/BIH/CO/2-4, tačka 34.) i poziva državu potpisnicu da:
- (a) podrži aktivnosti Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine na promociji učešća djece u izradi politika i donošenju odluka koje se odnose na prava djeteta na svim nivoima;
- (b) ojača programe i aktivnosti za širenje svijesti kako bi se uklonile sve prepreke koje djeci onemogućavaju iznošenje vlastitog mišljenja na svim nivoima i osiguralo smisleno učešće sve djece u porodici, zajednici i školi, uključujući i učešće u organima vijeća učenika, te u odlučivanju o svim pitanjima vezanim za djecu, uz posebnu pažnju upućenu na djecu u ranjivim situacijama.

D. Građanska prava i slobode (članovi 7, 8. i 13–17.)

Upis rođenja i državljanstvo

22. U svjetlu podcila održivog razvoja 16.9 i u vezi sa prethodnim preporukama Komiteta (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 36.) Komitet preporučuje državi potpisnici da:
- (a) osigura izdavanje rodni listova za svu djecu rođenu na njenoj teritoriji, odmah po rođenju, bez obzira na imigracioni status djeteta ili njegovih roditelja, uključujući one koji su iskazali namjeru da zatraže azil i one koji nemaju dokumenata, te da upis rođenja bude besplatan za svu djecu;
- (b) pruži posebnu podršku nepisanim osobama ili osobama bez dokumenata, kako bi se olakšao upis rođenja njihove djece;
- (c) razmotri ratifikaciju Konvencije Vijeća Evrope o izbjegavanju apatridnosti povezane sa državnom sukcesijom iz 2009. godine.

Pravo na privatnost

23. Komitet preporučuje državi potpisnici da osigura da Regulatorna agencija za komunikacije

zaprima, istražuje i rješava pritužbe djece na način koji uvažava potrebe djece u slučajevima kršenja njihovog prava na privatnost. Komitet također preporučuje da država potpisnica provede programe širenja svijesti, uključujući kampanje, među djecom i njihovim porodicama i pravu djeteta na pristup mehanizmu podnošenja pritužbi i ponovno ističe potrebu za provođenjem programa obuke za kreatore medijskih sadržaja i novinare o pravima zaštićenim Konvencijom, uključujući i pravo djeteta na privatnost.

E. Nasilje nad djecom (članovi 19, 24. stav (3), 28. stav (2), 34, 37. stav (a) i 39.)

Tjelesna kazna

24. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 8 (2006.) o tjelesnoj kazni, Komitet podsjeća na svoje prethodne preporuke (CRC/BIH/CO/2-4, tačka 40) i preporučuje državi potpisnici da:
- (a) zakonom izričito zabrani tjelesnu kaznu u svim okruženjima;
 - (b) proširi svijest među roditeljima i širom javnošću o štetnim posljedicama koje tjelesno kažnjavanje ima po djecu, kako bi se promovisali alternativni, pozitivni, nenasilni i participatorni oblici vaspitanja i disciplinovanja djece;
 - (c) prikupi i razvrsta podatke o svim slučajevima tjelesnog kažnjavanja i njihovom rješavanju, na ujednačen način uz primjenu iste definicije u svim administrativnim jedinicama.

Zlostavljanje i zanemarivanje

25. Komitet napominje kao pozitivan korak usvajanje Protokola za postupanje u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja djece i nasilja u porodici na entitetskim i kantonalnim nivoima, kao i aktivnosti za podizanje svijesti radi prevencije nasilja nad djecom, ali izražava zabrinutost o sljedećem:
- (a) Dugotrajan proces usklađivanja propisa o nasilju u porodici u entitetima, Distriktu i kantonima;
 - (b) Ograničena sredstva i broj uposlenika centara za socijalni rad obučeni da prepoznaju, prijave i rješavaju slučajeve nasilja nad djecom;
 - (c) Nedostatak ujednačenog sistema prikupljanja podataka o svim slučajevima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece u svim administrativnim jedinicama, koji je neophodan za ocjenu i praćenje;
 - (d) Pojava nasilja nad djecom, uključujući vršnjačko nasilje u školama i na internetu.
26. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 13 (2011.) o pravu djeteta na slobodu od svih oblika nasilja i imajući u vidu podcilj održivog razvoja 16.2, Komitet podsjeća na svoja prethodna zaključna zapažanja (CRC/BIH/CO/2-4, tačka 42) i poziva državu potpisnicu da:
- (a) uskladi relevantne propise o zaštiti djece od svih oblika nasilja na nivou države, entiteta, Distrikta i kantona.
 - (b) izdvoji dovoljne ljudske i finansijske resurse za efikasnu realizaciju Smjernica za vođenje slučajeva dječije zaštite u centru za socijalni rad u identifikovanju, prijavljivanju, sprečavanju i praćenju slučajeva nasilja i zlostavljanja djece;
 - (c) ubrza aktivnosti na uspostavljanju baze podataka države o svim slučajevima nasilja, uključujući i nasilje u porodici i nasilje nad djecom, da bi se procijenila razmjera, uzroci i priroda takvog nasilja;
 - (d) dodatno ojača programe širenja svijesti o različitim vrstama nasilja i zlostavljanja djece, uz uključivanje djece, kako bi se spriječilo njihovo učešće u nasilju, uspostavi jasne i pristupačne procedure prijavljivanja za djecu, roditelje i profesionalce koji rade sa

djecom i osigura pristup djece uslugama podrške i zaštite po mjeri djeteta.

Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje

27. Premda pozdravlja pozitivne pomake uključujući usvajanje izmjena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srpske 2017. godine, u vezi sa njegovim prethodnim preporukama (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 44) Komitet preporučuje državi potpisnici da:
- uskлади odredbe krivičnih zakona u vezi sa opsegom seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, sankcijama i zaštitom djece koja su žrtve takvih djela;
 - uspostavi pristupačne, povjerljive i djeci prilagođene efikasne kanale za djecu, njihove porodice i osoblje koje radi sa djecom za prijavljivanje slučajeva seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja;
 - obezbjedi specijalizovanu podršku za djecu koja su žrtve seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, uključujući psihološko savjetovanje, rehabilitaciju i pomoć u integraciji u društvo, podsticanje sudova da iskoriste međuagencijsko rješenje za pribavljanje iskaza od djece, koje je prilagođeno djeci;
 - osigura da Savjetodavno tijelo države za seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece efikasno koordinira radnje koje se poduzimaju na svim nivoima vlasti radi zaštite djece od materijala koji sadrže seksualno zlostavljanje djece i drugih oblika seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja.

Štetne prakse

28. U vezi sa zajedničkom Opštom preporukom br. 31 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena/Opštim komentarom br. 18 Komiteta za prava djeteta o štetnim praksama (2014.) i imajući u vidu podcilj održivog razvoja 5.3, Komitet poziva državu potpisnicu da u saradnji sa organizacijama civilnog društva i vođama romskih zajednica poveća svijest o štetnim posljedicama koje dječji brakovi ostavljaju na djecu, naročito u romskoj populaciji.

Linija za pomoć

29. Komitet preporučuje državi potpisnici da osigura besplatnu 24-satnu liniju za pomoć dostupnu svoj djeci u državi potpisnici, da obezbijedi potrebne kadrovske, finansijske i tehničke resurse za njen efikasan rad i da širi svijest o tome kako djeca mogu pristupiti liniji za pomoć.

F. Porodično okruženje i alternativno zbrinjavanje (članovi 5, 9–11, 18. stav 1. i 2., 20, 21, 25. i 27. stav 4.)

Djeca lišena porodičnog okruženja

30. Komitet podsjeća na njegove prethodne preporuke (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 49) i napominjući državu potpisnicu na Smjernice za alternativnu brigu o djeci (Rezolucija Generalne skupštine 64/142, aneks) preporučuje državi potpisnici da:
- ubrza proces deinstitucionalizacije u svim dijelovima države potpisnice, kroz podršku i omogućavanje brige o djeci u porodičnom okruženju i usklađivanje sistema hraniteljstva na svim nivoima vlasti;
 - nastavi da provodi programe za izgradnju kapaciteta za socijalne radnike i pružatelje hraniteljstva, uključujući one koji rade u centrima za socijalni rad, te da izdvoji odgovarajuće kadrovske, tehničke i finansijske resurse za ustanove za brigu o djeci kako bi se osigurao jednak pristup kvalitetnim uslugama i zbrinjavanju, bez obzira na lokaciju;

- (c) osigura periodično preispitivanje smještaja djece u ustanove i hraniteljske porodice i obezbijedi dostupne kanale za prijavljivanje, praćenje i rješavanje neprimjerenog tretiranja djece;
- (d) podrži društvenu integraciju mladih prije nego što napuste sistem socijalne brige i da im pruži pomoć nakon napuštanja sistema;
- (e) jača programe širenja svijesti, uključujući kampanje, u široj javnosti o dječijim pravima u ranom djetinjstvu i uticaju institucionalne brige na razvoj i dobrobit djece.

Usvajanje

31. **Komitet podsjeća na njegovu prethodnu preporuku (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 51) i preporučuje državi potpisnici da:**
- (a) izradi i usvoji sveobuhvatan pravni okvir za usvajanje;
 - (b) osigura postojanje univerzalne integrisane baze podataka centara za socijalni rad o potencijalnim usvojenicima i usvojiteljima;
 - (c) osigura da se saslušaju i poštuju mišljenja djeteta u slučajevima usvajanja, u skladu sa razvojnim sposobnostima djeteta;
 - (d) razmotri ratifikaciju Haške konvencije od 29. maja 1993. o zaštiti djece i saradnji u oblasti međudržavnog usvajanja.

Nezakonito odvođenje i nevraćanje

32. **Komitet preporučuje državi potpisnici da:**
- (a) usvoji i provede nacrt Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u građanskim stvarima Bosne i Hercegovine i izjednači procedure vezane za odvođenje i otmicu djece u skladu sa Haškom konvencijom od 25. oktobra 1980. o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece;
 - (b) razmotri ratifikaciju Haške konvencije od 19. oktobra 1996. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznanju i izvršenju odluka i saradnji u materiji roditeljske odgovornosti i mjera za zaštitu djece.
- G. Invaliditet, osnovna zdravstvena zaštita i dobrobit (članovi 6, 18. stav 3., 23, 24, 26, 27. stav 1. do 3. i 33.)**

Djeca sa invaliditetom

33. **U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 9 (2006.) o pravima djece sa invaliditetom, Komitet ponavlja svoju prethodnu preporuku (CRC/BIH/CO/2-4, tačka 53) i preporučuje državi potpisnici da:**
- (a) obezbijedi dovoljne kadrovske, tehničke i finansijske resurse za djelotvornu implementaciju Strategije za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016-2021.);
 - (b) usvoji pristup invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima u svim postojećim zakonima i ubrza njihovo usklađivanje;
 - (c) osigura da roditelji ili osobe koje brinu o djeci sa invaliditetom dobiju podršku i finansijsku pomoć potrebnu za odgoj njihove djece;
 - (d) obezbijedi dovoljan broj specijalizovanog nastavnog kadra u svim školama kako bi sva djeca sa invaliditetom imala siguran pristup inkluzivnom obrazovanju visoke kvalitete,

uključujući razumne prilagodbe njihovim obrazovnim potrebama;

- (e) osigura da djeca sa invaliditetom, uključujući djecu sa intelektualnim i psihološkim poteškoćama imaju jednak pristup odgovarajućim uslugama, uključujući zdravstvenu zaštitu, programe rane detekcije i intervencije;
- (f) provede kampanje za širenje svijesti usmjerene na vladine zvaničnike, stanovništvo i porodice s ciljem borbe protiv stigmatizacije i predrasuda prema djeci sa invaliditetom i promovisanja pozitivne slike o djeci sa invaliditetom kao nosiocima prava.

Zdravlje i zdravstvene usluge

34. Premda pozdravlja usvajanje različitih politika i programa za zdravlje u ranom djetinjstvu, imajući u vidu Opšti komentar Komiteta br. 15 (2013.) o pravu djeteta na uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravlja, kao i podcilj održivog razvoja 3.8, Komitet preporučuje državi potpisnici da:
- (a) izdvoji dovoljne kadrovske i finansijske resurse potrebne za puno provođenje politika i programa koji imaju za cilj obezbjeđenje kvalitetnih zdravstvenih usluga u ranom djetinjstvu za svu djecu u državi potpisnici;
 - (b) proširi svijest o važnosti vakcinacije i vodi računa da su zdravstveni radnici i osoblje obučeni za rad sa djecom i uspostavljanje svrsishodne komunikacije sa njihovim roditeljima i porodicom;
 - (c) redovno prati i ocjenjuje efikasnost politika i programa vezanih za ishranu djece, uključujući programe škola/vrtića prijatelja zdrave ishrane, uz posvećivanje posebne pažnje romskoj djeci;
 - (d) promoviše optimalno dojenje, periodično ocjenjuje akreditovane bolnice prijatelje djece, uskladi propise sa Međunarodnim kodeksom o reklamiranju zamjena za majčino mlijeko i službeno prati njegovu primjenu.

Zdravlje adolescenata

35. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 4 (2003.) o zdravlju adolescenata i Komentarom br. 20 (2016.) o ostvarivanju prava djeteta tokom adolescencije te imajući u vidu podcilj održivog razvoja 5.6, Komitet državi potpisnici preporučuje da:
- (a) djelotvorno provodi zakone i politike kojima se adolescentima zabranjuje konzumacija alkohola, duhana i nelegalnih droga, uključujući Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duvanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina u Republici Srpskoj i Zakon o ograničenoj upotrebi duvanskih prerađevina u Federaciji Bosne i Hercegovine i da prati njihovo provođenje;
 - (b) donese zakonodavne mjere za zabranu prodaje duhana i nelegalnih droga na nivou države i proširi programe prevencije zloupotrebe alkohola i droga, intervencije i rehabilitacije za adolescente;
 - (c) proširi obuhvat Politike za zaštitu seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava na nivou države i osigura da obrazovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju bude obuhvaćeno obaveznim nastavnim planom i programom i prilagođeno dobi djece, uz poseban fokus na prevenciji adolescentske trudnoće i spolno prenosivih infekcija u svim dijelovima države potpisnice;
 - (d) osigura jednak pristup uslugama zaštite seksualnog i reproduktivnog zdravlja za djevojčice i dječake adolescentske dobi, naročito one iz marginalizovanih grupa, kao što su romska djeca, LGBTI djeca i djeca sa poteškoćama, u svim dijelovima države potpisnice.

Zdravlje okoliša

36. Premda uvažava informaciju države potpisnice iz 2013. da testirane podzemne vode nisu kontaminirane uranijem, Komitet je i dalje zabrinut zbog negativnih posljedica takve kontaminacije kao i posljedica zagađenja zraka po zdravlje djece. Imajući u vidu podcilj održivog razvoja 3.9 Komitet preporučuje državi potpisnici da:
- izradi sveobuhvatne planove za praćenje zdravlja okoliša u kojem žive djeca na svim nivoima vlasti;
 - nastavi sa provođenjem procjene posljedica koje na djecu ostavlja zagađenje zraka i kontaminacija uranijem;
 - reguliše maksimalnu koncentraciju zagađenja zraka, kao i čišćenje svih lokacija kontaminiranih uranijem u državi potpisnici.

Životni standard

37. Komitet je ozbiljno zabrinut vrlo visokom stopom nezaposlenosti i sporim napretkom u izradi strategija i programa za smanjenje siromaštva od strane entitetskih i kantonalnih vlada, što se negativno odražava na životni standard djece.
38. Komitet napominje podcilj održivog razvoja 1.3 i podsjeća na prethodne preporuke Komiteta (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 61) te preporučuje državi potpisnici da:
- uskлади svoje propise i politike u vezi sa dječijim dodatkom i uslugama socijalne zaštite, naročito na nivou države, Federacije Bosne i Hercegovine i distrikta, kako bi se osigurao pristup kvalitetnoj socijalnoj pomoći u državi potpisnici;
 - ubrza izradu strategija i programa za smanjenje siromaštva na lokalnom i nivou zajednice od strane entitetskih i kantonalnih vlada kako bi se osigurao ravnopravan pristup osnovnim uslugama, uključujući vodoopskrbu i kanalizaciju, stanovanje, socijalne usluge, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje;
 - poveća prilike za zapošljavanje za porodice sa djecom u nepovoljnom materijalnom položaju;
 - osigura dovoljne finansijske, kadrovske i tehničke resurse i obuku osoblja u sistemu socijalne zaštite, uključujući centre za socijalni rad, kako bi se roditeljima i porodicama, naročito samohranim roditeljima, pružila neophodna finansijska, pravna i druga podrška i omogućilo im se da brinu o svojoj djeci.

H. Obrazovanje, slobodno vrijeme i kulturne aktivnosti (članovi 28-31.)

Obrazovanje, uključujući stručno osposobljavanje i usmjeravanje

39. Komitet napominje i cijeni napore države potpisnice, kao što je usvajanje Platforme za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja (2017-2022.) i Okvirni akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma u Bosni i Hercegovini (2018-2022), kao i provedba Međunarodne procjene učeničkih postignuća (PISA) u 2018. godini. Međutim, Komitet je i dalje zabrinut zbog:
- Segregacije djece u obrazovanju u vezi sa sistemom "dvije škole pod jednim krovom" i jednonacionalnim školama, te uvođenjem "nacionalne grupe predmeta" u kontekstu procesa integracije škola;
 - Nedovoljne koordinacije Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine u pogledu smanjenja nesrazmjera u kvaliteti obrazovanja između različitih dijelova zemlje, naročito u ruralnim područjima;
 - Neadekvatne obuke nastavnika u pogledu njihovih diskriminatornih stavova prema učenicima;

- (d) Niske stope upisa romske djece u srednje obrazovanje;
 - (e) Visokih stopa napuštanja školovanja zbog siromaštva i lošeg materijalnog stanja;
 - (f) Neadekvatnih uslova u pogledu školskog materijala i kapaciteta, uključujući sanitarne uslove, učioničku opremu, sisteme zagrijavanja i pristupačne prostorije za djecu sa invaliditetom;
 - (g) Još uvijek niske stope upisa u predškolske ustanove, naročito kod djece iz ruralnih područja i djece iz grupa u nepovoljnom položaju, te nedostatak budžetskih sredstava za implementaciju politika i programa za unapređenje predškolskog obrazovanja.
40. U svjetlu podcilja održivog razvoja 4.A i u vezi sa prethodnim preporukama Komiteta (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 63), Komitet poziva državu potpisnicu da:
- (a) bez odlaganja ukine segregaciju djece u obrazovanju i promoviše zajedničku jezgru nastavnih planova i programa u cijeloj državi potpisnici, imajući u vidu preporuke specijalnog izvjestioca za oblast kulturnih prava (A/HRC/25/49/tačka 1, pasus 104.);
 - (b) iz nastavnog plana i programa škola ukloni "nacionalnu grupu predmeta";
 - (c) ojača ulogu Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine i Konferencije ministara obrazovanja kao koordinacionog mehanizma, da bi se osigurao kvalitet obrazovanja u svim dijelovima države potpisnice, s posebnim akcentom na ruralnim područjima, između ostalog i kroz provođenje kvalitetnih edukacija za nastavnike i eliminaciju diskriminacije učenika od strane nastavnika;
 - (d) osigura efikasno funkcionisanje mehanizma za praćenje Revidiranog akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma i poveća finansijska izdvajanja da bi se ispunile sve obrazovne potrebe romske djece, kako bi se povećalo njihovo učešće i inkluzija u obrazovanje na svim nivoima, naročito u srednjem i visokom obrazovanju;
 - (e) pojača napore za unapređenje školskog prevoza, osigura besplatne udžbenike za svu djecu u državi potpisnici i pruži finansijsku pomoć roditeljima za pokrivanje troškova obrazovanja kako bi se umanjila stopa napuštanja školovanja na svim nivoima obrazovanja;
 - (f) poveća neophodno finansiranje i mjere za unapređenje opreme u školama, uključujući higijenske kapacitete i pristupačnost za djecu sa invaliditetom, kao i sisteme zagrijavanja škola;
 - (g) izdvoji dovoljne finansijske resurse za djelotvornu implementaciju politika i programa za obrazovanje u ranom djetinjstvu, uz poseban fokus na djecu iz ruralnih oblasti, romsku djecu i djecu sa invaliditetom i proširi svijest o važnosti predškolskog obrazovanja kod roditelja i članova porodica djece.

Obrazovanje o ljudskim pravima

41. Komitet preporučuje da država potpisnica pojača napore za efikasnu implementaciju Smjernica za obrazovanje o ljudskim pravima u okviru Svjetskog programa za obrazovanje o ljudskim pravima i osigura da obrazovanje o ljudskim pravima bude sastavni i obavezni dio svih obuka za nastavnike, prosvjetne radnike i osoblje u obrazovanju na nivou države, entiteta, distrikta i kantona.

Odmor, slobodno vrijeme, rekreacija i kulturne i umjetničke aktivnosti

42. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 17 (2013.) o pravu djeteta na odmor, slobodno vrijeme, igru, rekreativne aktivnosti, kulturni život i umjetnost, Komitet preporučuje državi potpisnici da pojača napore kako bi se svojoj djeci u državi potpisnici, uključujući djecu sa invaliditetom i djecu iz marginalizovanih grupa, garantovala jednaka prava na odmor i slobodno vrijeme, te igru i rekreativne aktivnosti primjerene uzrastu djeteta.

I. Mjere posebne zaštite (članovi 22, 30, 32. do 33, 35. do 36, 37 tačke (b) do (d) i 38. do 40.)

Djeca tražioci azila, izbjeglice i migranti

43. Komitet pozdravlja usvajanje zakona o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć i Zakona o azilu 2016. godine, što ima za cilj potvrđivanje pristupa smještaju, uslugama primarne zdravstvene zaštite, psihosocijalnoj podršci, obrazovanju i besplatnoj pravnoj pomoći za tražioce azila, uključujući i djecu. Međutim, Komitet je ozbiljno zabrinut zbog:
- (a) Ograničenog pristupa ostvarivanju osnovnih prava, uključujući zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i psihosocijalnu podršku, za djecu tražioce azila, izbjeglice i migrante, a naročito djecu smještenu izvan centara za prihvata;
 - (b) Nedostatka kapaciteta nadležnih organa za provođenje Zakona o azilu (2016.) u pogledu obezbjeđenja staratelja za djecu bez pratnje i/ili djecu razdvojenu od porodice;
 - (c) Administrativnog pritvora djece tražilaca azila i djece migranata;
 - (d) Nedovoljnih kapaciteta prihvatnih centara za smještaj djece migranata i tražilaca azila, zbog čega su djeca prisiljena da spavaju na ulici bez odgovarajućeg skloništa i u nesigurnim i nesanitarnim uslovima;
 - (e) Govora mržnje o tražiocima azila i izbjeglicama u medijima i neadekvatnog procesuiranja osoba koje provode takvo ponašanje.
44. U vezi sa Opštim komentarom br. 6 (2005.) o tretmanu djece bez pratnje i djece razdvojene od porodice izvan njihove zemlje porijekla i zajedničkim Opštim komentarom br. 4 (2017.) Komiteta za zaštitu prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica i br. 22 i 23 (2017.) Komiteta za prava djeteta o ljudskim pravima djece u kontekstu međunarodne migracije, Komitet poziva državu potpisnicu da odmah:
- (a) poduzme sve neophodne mjere za implementaciju Zakona o azilu (2016.) da bi se osiguralo da djeca tražioci azila imaju pristup sigurnom smještaju, uslugama zdravstvene zaštite, psihosocijalnoj podršci i obrazovanju, uz osiguranje jednakog pristupa za djecu izvan centara za prihvat;
 - (b) pravovremeno imenuje nadležnog staratelja koji posjeduje potrebna stručna znanja za postupanje i podršku djeci bez pratnje i/ili djeci razdvojenoj od porodica u skladu sa procjenom najboljih interesa koja se provodi na individualnoj osnovi;
 - (c) izbjegava sve oblike pritvora za tražioce azila i migrante mlađe od 18 godina i porodice sa djecom i razmotri sve moguće alternative pritvoru;
 - (d) obezbijedi dovoljne kadrovske, tehničke i finansijske resurse za povećanje kapaciteta i unapređenje uslova u centrima za prihvat kojima upravljaju organi vlasti da bi se smjestila djeca migranti i tražioci azila, uključujući djecu bez pratnje i osigura da usluge koje pružaju prihvatni centri budu po mjeri djeteta i prilagođene dobi djece;
 - (e) redovno prati zdravstvene i higijenske uslove u prihvatnim centrima i objektima ili mjestima gdje se vrši smještaj djece tražilaca azila i djece migranata i obezbijedi pružanje usluga primarne i sekundarne zdravstvene zaštite;
 - (f) izradi kampanje za borbu protiv govora mržnje protiv tražilaca azila i izbjeglica, a naročito djece, i osigura istragu, gonjenje i sankcionisanje počinitelja.

Djeca u uličnim situacijama

45. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 21 (2017.) o djeci u uličnim situacijama, Komitet

Podsjeća na svoje prethodne preporuke (CRC/BIH/CO/2-4, tačka 71) te preporučuje državi potpisnici da:

- (a) obezbijedi alternativne prilike za djecu u uličnim situacijama, uključujući stručno osposobljavanje i zapošljavanje, kao i reintegraciju u porodicu ili alternativno zbrinjavanje, na osnovu najboljeg interesa djeteta;
- (b) pruži adekvatnu finansijsku podršku dnevnim centrima za djecu koja rade na ulici kako bi se zagarantovala održivost aktivnosti tih centara;
- (c) pruži potrebnu podršku organizacijama civilnog društva za podizanje svijesti o pravima djece koja žive i rade na ulici i za olakšavanje učešća djece u izradi planova i programa namijenjenih njihovoj zaštiti.

Prodaja, trgovina i otmica

46. Komitet pozdravlja izmjene i dopune svih krivičnih zakona u odredbama o trgovini ljudima, kao što je uvođenje trgovine ljudima kao krivičnog djela u zakon entiteta i iskorištavanja djece kroz prisilno prosjačenje u zakon entiteta i distrikta. Međutim, Komitet je zabrinut zbog niske stope krivičnih gonjenja i osuđujućih presuda za trgovinu djecom i iskorištavanje djece. Komitet poziva državu potpisnicu da:

- (a) procijeni ostvareni napredak i utvrdi nedostatke u provođenju Akcionog plana suprotstavljanja trgovini ljudima na nivou države (2016-2019.) i izradi i provede plan za naredni period sa dovoljnim budžetom;
- (b) osigura da Centri za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i druge institucije na nivou države, distrikta i kantona, provedu edukaciju za sudije i tužioce o strogoj primjeni krivičnih zakona i najboljem interesu djeteta u pravnom postupku u slučaju trgovine, prisilnog prosjačenja i prisilnog braka djece, da bi se osiguralo da počinioci takvih krivičnih djela budu krivično gonjeni i adekvatno kažnjeni na svim nivoima nadležnosti;
- (c) pojača obuku službenika agencija za provođenje zakona na svim nivoima za istragu svih slučajeva trgovine djecom i sprečavanje seksualnog iskorištavanja djece;
- (d) pojača programe širenja svijesti i podstiče programe u zajednici koji imaju za cilj prevenciju i odgovor na slučajeve trgovine djecom, uz poseban fokus na romsku djecu.

Pravda za djecu

47. U vezi sa Opštim komentarom Komiteta br. 24 (2019.) o pravima djece u sistemu pravde za djecu Komitet poziva državu potpisnicu da svoj sistem pravde za djecu u potpunosti uskladi sa Konvencijom. Komitet podsjeća na njegovu prethodnu preporuku (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 77) i posebno poziva državu potpisnicu da:

- (a) ojača efikasnu implementaciju Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku na nivou entiteta i distrikta, što se odnosi i na pristup obrazovanju tokom pritvora i maloljetničkog zatvora te osiguranje reintegracije;
- (b) promoviše nesudske mjere za djecu optuženu za krivična djela, uključujući preusmjeravanje, medijaciju i savjetovanje, te primjenu alternativnih sankcija za djecu, kao što je probacija ili rad za opšte dobro, kad god je to moguće;
- (c) osigura da u slučajevima kada je pritvor neizbježan djeca ne borave zajedno sa odraslima, uključujući i pritvorske ustanove;
- (d) donese izmjene člana 358. stav 3. i 4. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine kako bi se strogo ograničilo produženje pritvora za djecu;
- (e) nastavi napore na provođenju specijalizovane obuke o pravima djece i pravdi za djecu

za sudije, službenike agencija za provođenje zakona i socijalne radnike koji rade sa djecom u sukobu sa zakonom;

- (f) poduzme neophodne mjere za sprečavanje korištenja u medijima ličnih podataka djece u sukobu sa zakonom, koji nisu uređeni zakonom, kao što je ime člana porodice i mjesto stanovanja.

Postupi po prethodnom zaključnom zapažanju Komiteta o Fakultativnom protokolu o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji

48. Komitet uvažava uložene napore na implementaciji zaključnih zapažanja o inicijelnom izvještaju države potpisnice u dijelu o Fakultativnom protokolu uz Konvenciju o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (CRC/C/OPSC/BIH/CO/1). Međutim, Komitet sa žaljenjem konstatuje da se informacije koje je dostavila država potpisnica gotovo isključivo odnose na trgovinu djecom. Komitet preporučuje državi potpisnici da poduzme sve neophodne mjere za implementaciju gore navedenih preporuka, naročito u pogledu definicije i kriminalizacije svih djela navedenih u članu 2. i 3. Fakultativnog protokola, donošenja akcionog plana države (tačka 11), istrage i procesuiranja krivičnih djela obuhvaćenih Fakultativnim protokolom (tačka 29) i zaštite i reintegracije djece žrtava (tačke 35, 39 i 41).

Postupi po prethodnom zaključnom zapažanju Komiteta o Fakultativnom protokolu o djeci u oružanim sukobima

49. Komitet podsjeća na njegova prethodna zaključna zapažanja (CRC/C/BIH/CO/2-4, tačka 69 i CRC/C/OPAC/BIH/CO/1) i preporučuje državi potpisnici da implementira te preporuke, a naročito sljedeće:
- (a) u propisima na nivou države, entiteta i distrikta izričito zabrani i kriminalizira regrutovanje i korištenje djece mlađe od 18 godina u neprijateljstvima od strane nedržavnih naoružanih grupa;
 - (b) provede programe sistematske obuke o odredbama Fakultativnog protokola za sve relevantne profesije koje rade sa djecom i za njih;
 - (c) uspostavi i provodi ekstrateritorijalnu nadležnost za počinjena krivična djela prema Fakultativnom protokolu bez kriterija dvostrukog kriminaliteta.

J. Saradnja sa regionalnim tijelima

50. Komitet preporučuje državi potpisnici da saraduje da Vijećem Evrope na implementaciji Konvencije i drugih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, kako unutar države potpisnice tako i u drugim državama potpisnicama Vijeća Evrope.

I. Implementacija i izvještavanje

A. Realizacija i distribucija preporuka

51. Komitet preporučuje da država potpisnica poduzme sve primjerene mjere da osigura da preporuke sadržane u ovim zaključnim zapažanjima budu u potpunosti provedene. Komitet takođe preporučuje da kombinovani peti i šesti periodični izvještaj, pisani odgovori na listu pitanja i ova zaključna zapažanja budu široko dostupna na jezicima države potpisnice.

B. Državni mehanizam za izvještavanje i realizaciju preporuka

52. Komitet preporučuje da država potpisnica uspostavi državni mehanizam za izvještavanje i

realizaciju preporuka kao stalnu vladinu strukturu zaduženu za koordinaciju i pripremanje izvještaja i rad sa međunarodnim i regionalnim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava, kao i rad na koordinaciji i praćenju aktivnosti u državi u pogledu izvršavanja obaveza iz Konvenciji i preporuka i odluka koje donose takvi mehanizmi. Komitet ističe da takva struktura treba imati adekvatnu i kontinuiranu podršku za to određenog osoblja kao i kapacitete za sistematske konsultacije sa Institucijom ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine i civilnim društvom.

C. Sledeći izvještaj

53. Komitet poziva državu potpisnicu da svoj sedmi periodični izvještaj podnese do 5. marta 2024. godine i da u taj izvještaj uključi informacije o realizaciji ovih zaključnih zapažanja. Izvještaj treba biti u skladu sa usaglašenim Smjernicama Komiteta o izvještavanju po Konvenciji usvojenim 31. januara 2014. (CRC/C/58/Rev.3) i ne bi trebao sadržavati više od 21.200 riječi (vidi Rezoluciju Generalne skupštine 68/268, tačka 16.). U slučaju da podneseni izvještaj prelazi utvrđeni maksimalni broj riječi, od države potpisnice će se tražiti skraćivanje izvještaja u skladu sa gore navedenom Rezolucijom. Ako država potpisnica nije u mogućnosti da revidira i ponovno dostavi izvještaj, ne može se garantovati njegov prevod za potrebe razmatranja pred Ugovornim tijelom.
54. Komitet takođe poziva državu potpisnicu da dostavi ažurirani osnovni dokument od maksimalno 42.400 riječi u skladu sa zahtjevima za zajednički osnovni dokument propisanim usaglašenim Smjernicama o izvještavanju prema ugovorima o ljudskim pravima uključujući i smjernice za zajednički osnovni dokument i posebne dokumente koji se podnose za svaki konkretni ugovor (vidi HRI/GEN/2/Rev.6, poglavlje I) i tačku 16. Rezolucije Generalne skupštine 68/268.